

ORCID 0000-0002-3122-8150

УДК 001.32(477)(091)«192/193»

Людмила Тимчук

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКЦІЯ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні освіта дорослих визнана ключовим ресурсом розвитку стабільного суспільства, унікальним засобом внесення змін у всі сфери життя. Забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя визначено одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики, окреслених Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [13].

Освіта дорослих в умовах суспільних трансформацій для конкретного суб'єкта виконує комплекс соціальних функцій (адаптаційну, інформаційну, розвивальну, компенсаторну). Для різних груп населення розробляються особливі моделі освіти, які передбачають реалізацію як освітніх, так і специфічних функцій (адаптації, ресоціалізації, підтримки). Освіта дорослих є однією з дієвих форм захисту права людини на гідний рівень життя, адже вона гарантує доступ до професійної освіти будь-якого рівня. Різні форми освіти дорослих дають змогу людині, яка не має фінансових можливостей оплачувати навчання у закладах формальної освіти, здобути професію і розв'язати необхідні життєві проблеми. Це набуває особливого значення в нинішніх реаліях збіднення населення.

Аргументи значущості освіти дорослих є очевидними. Водночас реальність їх втілення у життя залежить від наявності фахівців, здатних реалізувати потужний потенціал освіти дорослих. Наразі в Україні спеціально підготовлених кадрів не має і підготовка не здійснюється. Фахівці, які надають освітні послуги дорослим, переважно не мають спеціальної андрагогічної підготовки. У кращому разі – це викладачі вищих навчальних закладів, але це або особи, які мають педагогічну освіту, проте без відповідного професійного спрямування, або практики, які не мають спеціальної педагогічної підготовки.

Відсутність системи підготовки андрагогів – фахівців з освіти дорослих – привело до того, що спеціальна підготовка працівників, які фактично працюють в системі освіти дорослих, інституційно не оформлена, не має ні юридичного, ні теоретичного, ні методичного супроводу.

Отже, очевидною є потреба професіоналізації освіти дорослих в Україні,

нагальність створення системи підготовки викладацьких кадрів, які на високому рівні здатні задовольнити потребу дорослих у знаннях.

Важливим джерелом професіоналізації освіти дорослих може стати досвід підготовки вчителів для навчання дорослих, який добре відомий в українській історії.

Історико-педагогічні розвідки сучасних українських учених (Л. Березівська, Л. Вовк, І. Воробець, Н. Коляда, О. Мартіросян, З. Нагачевська, Л. Сігаєва, Н. Побірченко, Н. Чепурна, С. Черкасова, М. Шепель, Л. Шинкаренко) доводять, що вже в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття освіта дорослих стала невід'ємною складовою соціокультурного поступу українців, сферою суспільно-політичного, економічного й духовного життя. У контексті змін у суспільно-політичній та соціально-економічній сфері, що відбувалися на всіх українських територіях, масштабних темпів розвитку набули різні організаційні форми освіти дорослих. Серед таких хронологічно першими стали недільні школи, народні читання, бібліотеки, вечірні та повторні школи, народні університети. На західноукраїнських територіях, крім названих, поширеними були читальні, курси для анальфабетів (неписьменних і малограмотних), науково-популярні лекції для народу, ремісничі курси.

Окремої уваги заслуговує період 20–30-х років ХХ століття. Попри його складні й суперечливі характеристики й неоднозначні наслідки для української історії, саме тоді були зроблені конкретні кроки в організації підготовки вчителів для дорослих, які мали систематичний і централізований характер. Їх висвітлення і характеристика є метою даної публікації.

Відомо, що в 20-х роках ХХ століття у вітчизняній історії розпочався період широких освітніх реформ, у контексті яких особлива роль відводилася освіті дорослих. В Україні, як і в інших республіках тодішнього СРСР, здійснювалась широка програма розбудови економічного, духовного і культурного життя на нових, соціалістичних засадах, які визначила правляча комуністична партія і радянська влада. Чільне місце у цій програмі займали питання

розбудови нової системи загальної і професійної освіти, оскільки для побудови нового суспільства потрібне було освічене населення, здатне збільшувати виробничий потенціал і могутність держави.

З метою подолання масової неписьменності й підвищення освітнього рівня населення більшовицька партія розгорнула масштабну культурно-освітню кампанію, що в історії отримала назву ліквідації неписьменності. Цій проблемі присвячені ґрунтовні дослідження істориків А. Воронця, В. Гололобова, О. Іванової, В. Оніщук та ін. Історико-педагогічний аналіз означеного процесу присутній у працях Л. Березівської, Н. Баловсяк, О. Бойко, Л. Гаєвської, Н. Кротік, М. Кузьменко, Л. Потапової, Н. Побірченко, С. Цвірова та ін.

Проблема кадрового забезпечення постала перед радянською владою відразу після виходу Декрету «Про ліквідацію неписьменності» в грудні 1919 р. На початку боротьби з неписьменністю вона не мала масового характеру й багато в чому вирішувалася за рахунок добровольців. Різка розширення мережі лікнепу призвело до того, що добровольці вже не могли забезпечити навчальний процес за рахунок свого вільного часу.

Гостро постала необхідність прискореної підготовки спеціально навчених кадрів – так званих «ліквідаторів неписьменності».

На місця були розіслані додаткові інструкції про відкриття шкіл неписьменних і лікпункти (пункти ліквідації неписьменності – Л. Т.), які уточнювали, що для початку заходів з ліквідації неписьменності необхідно «мобілізувати достатню кількість ... в першу чергу – тих, хто виявили бажання добровільно навчатися, в останню – осіб з найбільшим освітнім цензом, а потім, якщо не вистачатиме, примусово зобов'язати». В примітках до інструкцій, як правило, обумовлювалося, що шкільні працівники, радянські службовці й учні можуть бути зараховані інструкторами та ліквідаторами тільки за згодою їх «прямого начальства» [5, с. 21].

Ліквідаторами, тобто працівниками з навчання грамоти, могли стати всі грамотні віком від 14 до 50 років – службовці, спеціалісти, комсомольці, учні старших класів шкіл, студенти вузів. У зв'язку з браком фахівців було прийнято рішення взяти на облік «усіх осіб з освітою не нижче колишнього міського училища» і використовувати їх в якості вчителів [11, с. 81].

При прийомі на роботу в якості ліквідатора необхідно було заповнити відповідну анкету, від якої залежало працевлаштування. Анкета була типовою для всіх губерній, і містила питання не тільки особистого, але й політичного характеру [11, с. 81].

Оскільки часу на підготовку кваліфікованих фахівців для системи лікнепу не вистачало, по всій країні почали відкриватися короткотермінові курси. До осені 1920 р. органами Всеросійської надзвичайної комісії з ліквідації неписьменності були створені курси вчителів-ліквідаторів неписьменності в 26 губерніях (в тому числі й на українських територіях). Терміни навчання на курсах встановлювалися безпосередньо на місцях і варіювалися від декількох днів до місяця, що не могло не відбитися на якості підготовки ліквідаторів. Проте, як засвідчують матеріали першоджерел, після закінчення курсів у процесі своєї практичної роботи слабко підготовлені ліквідатори стикалися з великими труднощами. Однією з них була відсутність чітких методичних інструкцій з навчання неписьменних, тому на практиці ліквідатори проводили навчання, опираючись переважно на свій особистий, як правило, дуже скромний досвід і організовували роботу на свій розсуд. Значну складність представляло те, що ліквідатори неписьменності готувалися в основному з малограмотного населення, і їх загальний рівень культури був дуже низьким.

Оплата праці ліквідаторів здійснювалася за нормами працівників освіти. Крім того, в Декреті про заснування Всеукраїнської надзвичайної комісії з ліквідації неписьменності було зазначено, що всі працівники, зайняті в ліквідації неписьменності, повинні бути забезпечені червоноармійським пайком, а також одягом і взуттям. Для стимулювання їхньої праці Народний комісаріат продовольства виділяв спеціальні продовольчі пайки, які в умовах політики воєнного комунізму були набагато вигіднішими, ніж грошова оплата. Очевидно, це сприяло тому, що в 1920 р. навчанням неписьменних займалося близько 200 тис. осіб [11, с. 82].

На початку 1930-х рр. темпи ліквідації неписьменності були різко посилені. На другому етапі кампанії домінуючими методами стають «штурмівщина» і вирішення задач «в найкоротший термін». Відображенням цього стало поширення воєнізованої лексики – «культпохід», «культ-штурм», «культармійці», «культзагони». Широко стала застосовуватися нова форма роботи – «культестафета», яка також була орієнтована на надзвичайні методи досягнення поставлених цілей: «...включаючись у штурм, культармія по-більшовицькому берегеться до роботи, захоплюється творчим ентузіазмом, завзятістю, з певністю перемоги» [2, с. 5].

«Культестафета», розпочата 16 вересня 1930 р. з ініціативи московського комсомолу, була повністю заснована на принципах змагання

і включала в себе «всю роботу з перетворення сфери культури». Однією з її головних завдань була ліквідація неписьменності, яка була одним з «маршрутів культестафети». В «культестафеті» зобов'язані були брати участь всі організації та установи – завод, фабрики, колгоспи, школи і т.ін. Для виконання завдань формувалися «культзагони», що знаходилися під контролем відповідних штабів культпоходу. Кожен такий загін зобов'язувався працювати за певним маршрутом, тобто за одним із напрямів культпоходу, в тому числі й з ліквідації неписьменності. Для виконання окремих завдань маршруту загони розбивалися на команди й бригади. Змагання відбувалося не тільки між організаціями, а й усередині самого «культзагону», між бригадами й командами. Всіх відстаючих у виконанні завдання «культестафети» брали на так званій «громадський буксир». Контроль за своєчасним виконанням завдання здійснювався спеціальними перевірочними бригадами. Невиконання завдань каралося в адміністративному порядку, але могло призвести й до кримінальної відповідальності [6, с. 137].

Попри численні заходи із всеможливого залучення людських ресурсів для ліквідації неписьменності на засадах добровільності чи примусовості, культурної естафети й т.ін., професійні педагоги водночас підтримували думку щодо доцільності ведення освітньої роботи з дорослими спеціально підготовленими педагогами. «Нова методологія може бути проведена в життя лише шляхом створення кадру працівників. Позашкільна робота повинна вестися не ідейними добровольцями, а фахівцями при масовому споживанні. Хоча ентузіазм ідейних працівників і страшно цінний, але розраховувати на нього не можна», – така позиція стала ключовою на Першому Всеросійському з'їзді з позашкільної освіти 6–19 травня 1919 р. [10, с. 102].

Відповідно постало завдання створення особливої мережі навчальних закладів з підготовки кадрового складу.

У 1920 р. Народний комісаріат освіти (Наркомос) України затвердив статут Житомирського інституту народної освіти, в якому йшлося, що він є вищим навчальним закладом, який ставить за мету підготовку працівників для всіх підрозділів народної освіти, зокрема дошкільної, шкільної та позашкільної (під позашкільною освітою тоді розуміли сукупність усіх видів просвітницької діяльності, спрямованих на широкі верстви дорослого населення).

Зі створенням у листопаді 1920 р. Головного політико-освітнього комітету (Головполітпросвіт) вся організація позашкільної

просвітницької роботи стала називатися політико-просвітницькою роботою. З того часу в назві закладів із підготовки фахівців для роботи з дорослим населенням вживається прикметник «політико-просвітницький». Так, постановою колегії Наркомпросу від 28 серпня 1924 р. на базі Петроградського інституту позашкільної освіти був створений Педагогічний політико-просвітницький інститут ім. Н. К. Крупської.

У 1922 р. в Москві відкрилися річні політико-просвітницькі курси. Визначальною рисою їх діяльності Є. Мединський відзначає той тісний зв'язок, який вони змогли встановити з великими заводами й фабриками Москви: курсанти після 6-місячної теоретичної підготовки були поділені на групи, кожна група отримувала для просвітницької роботи завод і тричі на тиждень зобов'язана була вечорами спочатку знайомитись із запитамі робітників, постановкою на заводі просвітницької роботи, а пізніше й вести цю роботу, не припиняючи подальшої теоретичної підготовки на курсах. У 1923 р. ці курси були реорганізовані в Вищі політико-просвітницькі курси з дворічним терміном навчання [8, с. 84] та набули значного розвитку в наступні роки. Багато курсів для підготовки й перепідготовки політпросвітпрацівників (в основному бібліотекарів) було організовано Червоною армією [8, с. 85].

Для підготовки політпросвітпрацівників за розпорядженням Головполітпросвіту з 1922 р. приділялися також особливі відділи радпартшкіл [8, с. 85].

З 1927–1928 р. професійну підготовку педагогічних кадрів для шкіл дорослих було організовано й при Академії комуністичного виховання ім. Н. Крупської у Москві.

У 1933 р. замість інститутів соціального виховання і педагогічних інститутів професійної освіти утворився Київський педагогічний інститут. На початку 1933–1934 навчального року тут почав функціонувати позашкільний відділ, який забезпечував підготовку кадрів для галузі.

Ключовим моментом у формуванні системи підготовки кадрового складу для позашкільної освіти (а з 1920 р. – політико-просвітницької роботи) стало визначення вимог, яким повинна задовольнятися така підготовка.

Цьому питанню присвячено окремий розділ у третьому томі «Енциклопедії позашкільної освіти» Є. Мединського (1925). Специфіку підготовки фахівців позашкільної освіти він обґрунтовує, виходячи з відмінностей позашкільної просвітницької роботи від шкільної. Учений наголосив, що позашкільна просвітницька робота, в порівнянні з працею шкільною, набагато складніша, тому що питання

методики позашкільної роботи значно менше розроблені [9, с. 5–7].

Надзвичайне різноманіття вікових періодів, рівнів розвитку, освітньої підготовки, спрямованості інтересів і запитів, трудового і життєвого досвіду, політичних поглядів, перебіжність у більшості випадків спілкування, швидка зміна явищ суспільного життя, до якого доросле населення залучається не в однаковій мірі, – все це значно ускладнювало працю політпросвітпрацівника і визначало необхідність створення різноманіття форм просвітницької роботи та підготовки керівників цієї роботи [9, с. 6].

З урахуванням означеного, Є. Мединський окреслює, яка підготовка потрібна політпросвітпрацівнику: 1) достатня загальна освіта, 2) значний політичний розвиток і вироблення цілісного світогляду (таким вважається діалектичний матеріалізм), 3) загальне знайомство з усіма видами просвітницької роботи і 4) детальне вивчення однієї чи двох галузей цієї роботи, на яких працівник думає переважно спеціалізуватися [9, с. 6; 12, с. 78].

Важливість належної загальної освіти аргументувалася насамперед тим, що позашкільнику на кожному кроці доводиться рекомендувати літературу з найрізноманітніших питань, задовольняти шляхом бесіди допитливість населення, складати списки для комплектування і поповнення бібліотек, іноді бути «пояснювачем» у музеї і в екскурсії. Він повинен бути готовим відповідати на різноманітні питання, які поступають від його клієнтів. Таким чином, загальна, можливо більш широка освіта є першою умовою для керівника позашкільною роботою.

У статті О. Покровського «Про завдання й шляхи самоосвіти бібліотекаря» (1923) вичерпно перераховано, що потрібно кожному громадянину: 1) грамотність, тобто вміння користуватися сучасними засобами передачі думки, включаючи швидке читання, розуміння мови цифр і алгебричних формул, вміння правильно висловлювати свою думку в письмовій формі, графічну грамотність – вміння користуватися рисунком, кресленням; 2) «потрібно володіти великою кількістю різних знань, хоч би поверхових, розрізнених, ніби випадкових»; 3) «політична грамотність – розуміння того, що діється в державному й громадському житті»; 4) «інтелектуальний розвиток – розвиток спостережливості й уваги, розвиток мислення, навичок думки – вміння мислити легко, точно, вірно, «науково»; 5) «естетичний розвиток, тобто розвиток почуття краси, вміння розуміти, цінувати й любити красу в різних її проявах в природі й в творчості»;

6) моральний розвиток, виховання строгого морального почуття і твердих звичок поведінки; 7) загально-трудове виховання: вміння взагалі працювати енергійно і наполегливо, але без перевантаження, без зайвої витрати сил [12, с. 6].

Є. Мединський зі свого боку додав до цього, що основою загальної освіти й того матеріалістичного світогляду, яка на ньому повинна будуватися, – бути природознавство. Є. Мединський роз'яснює цю вимогу: 1) цілісний світогляд може бути тільки світоглядом монічним, що розглядає світ як єдність; 2) науковий світогляд може бути тільки матеріалістичним [9, с. 187].

Вивченню основ позашкільної роботи, за переконанням Є. Мединського, повинно передувати знайомство з психологією. «Правильно поставити позашкільну роботу можна лише вивчивши своїх читачів, слухачів, курсантів. У шкільному житті психологія завоювала провідне місце. Важливість знання психології для лектора, бібліотекаря і взагалі позашкільника необхідно доводити. Всі погоджуються з тим, що різні форми сприяння позашкільній освіті повинні бути побудовані так, щоби вони задовольняли запити даного населення, окремих його груп і кожного окремо. Всі часто повторюють, що в бібліотеку чи на вечірні курси приходять уже дорослі люди, з певними запитамися, які потрібно задовольнити і розширити. Однак це положення буде тільки гарною фразою до того часу, поки керівники просвітницьких закладів будуть незнайомі з психологією. Лектору необхідно знати умови сприймання, особливості уваги й мови тощо. Бібліотекар повинен ставитися до читача як до особливого психологічного типу і т.ін.» [9, с. 8].

Крім того, позашкільник повинен спеціалізуватися на тій чи іншій галузі роботи як основній: він може бути бібліотекарем, лектором, викладачем школи дорослих, курсів тощо. Цю вузьку спеціальність він має вивчити детально, звертаючись до спеціальної літератури.

Важливою умовою ефективної професійної діяльності позашкільника, за Є. Мединським, є його діагностичний компонент. Фахівець повинен бути обізнаним із психологічними особливостями, рівнем розвитку, побутовими й виробничими умовами дорослого. Для цього потрібно вивчати населення, яке користується позашкільною освітою. В «Енциклопедії позашкільної освіти» Є. Мединський описує схему ознайомлення працівника позашкільної освіти з населенням: 1) виробнича діяльність місцевого населення; 2) класовий склад місцевого населення; 3) форми соціального життя і побутові особливості даного району [9, с. 13].

Описані вимоги до професійних та

особистісних якостей педагога-позашкільника знайшли відображення у програмах підготовки кадрів для системи навчання дорослих різних рівнів і напрямів, яка здійснювалася на педагогічних курсах, в інститутах народної освіти, педагогічних технікумах, університетах.

Для підготовки кадрів для ліквідації неписьменності була розроблена спеціальна програма, розрахована на шестимісячний термін навчання і вихідний освітній рівень ліквідаторів не нижче початкової загальноосвітньої школи для дорослих [11, с. 99].

Програма включала 1200 годин, з яких 600 годин відводилося на загальноосвітній цикл. У цей цикл входили наступні предмети: російська мова в обсязі 140 годин, математика – 140 годин, суспільствознавство – 120 годин, профспілка і виробнича грамота – 140 годин, природознавство і антирелігійна пропаганда. Обов'язковою частиною програми були спеціальні розділи з методичної підготовки ліквідаторів неписьменності з відповідними навчальними курсами: «Організаційні питання ліквідації неписьменності й малописьменності» – 100 годин і «Методичні питання ліквідації неписьменності й малописьменності» – 500 годин [11, с. 99].

Ліквідатори повинні були вивчати досить широкий перелік спеціальних предметів, розділених на дві групи. У першу групу входили предмети, які забезпечували підготовку для роботи з неписьменними на лікпунктах (пункти ліквідації неписьменності): психологічне обґрунтування роботи з неписьменними (10 годин), розбір програми навчання неписьменних (5 годин), комплексна система в шкільній грамотиці (5 годин), організація педагогічної роботи (10 годин), основні прийоми навчання читання (20 годин), основні прийоми навчання письма (25 годин), основні принципи навчання рахунку (25 годин), розбір букварів (10 годин), планування та облік роботи ліквідатора (25 годин), складання конспектів уроків (10 годин), навчання читанню в післябуквенний період (12 годин), навчання читання та письма звукобукв (16 годин), методи роботи в різних групах (10 годин).

Друга група предметів забезпечувала підготовку до викладання в початкових школах грамоти для малописьменних дорослих і включала такі дисципліни: розбір програми початкової школи (10 годин), методи викладання в початковій школі (20 годин), методика навчання читання (20 годин), методика навчання письма (20 годин), методика навчання рахунку (12 годин), методика викладання географічних відомостей (10 годин), робота з різномірними групами (20 годин), огляд літератури початкової школи (15 годин), планування та облік роботи в початковій школі для дорослих (20 годин) [11,

с. 100].

Загальний обсяг навчання складав 375 годин. Крім теоретичних предметів, була передбачена практична підготовка ліквідаторів: 15 годин відводилося на практичні уроки в школі для малограмотних дорослих і 30 годин було заплановано для практичної роботи з неграмотними на ліквідаційних пунктах.

Важливе місце в підготовці ліквідаторів неписьменності займала екскурсійна робота, в тому числі й краєзнавча. На наочній основі проводилося вивчення основних показників сільського господарства й промисловості краю [11, с. 117].

У програму підготовки ліквідаторів входило вивчення викладання основ краєзнавства у школах неписьменних і малограмотних. Ця робота була орієнтована на активні методи навчання і включала практичну підготовку: кращими вчителями давалися показові уроки, які потім обговорювалися курсантами.

Реалізації програм підготовки фахівців для навчання дорослих супроводжувалася розробкою навчально-методичної літератури. Одним із перших став навчальний посібник для студентів педтехнікумів Є. Голанта й Є. Ширяєва «Шкільна робота з дорослими: Робоча книга для педтехнікумів» (1929 р.) [4]. У книгу ввійшли загальні питання ліквідації неписьменності й малописьменності; організаційні аспекти функціонування системи шкільної освіти для дорослих; питання загальної й предметних методик викладання в школах для дорослих.

Значне місце в посібнику займають матеріали прикладного спрямування. Зокрема, в розділі «Частина методична» подається перелік основних тем курсу для студентів педтехнікумів «Шкільна робота з дорослими», де розроблений конспект усіх 32-х занять із зазначенням цільових установок, видів навчальної роботи, розрахунку часу на їх проведення й конкретизованими методичними вказівками [4, с. 182–224].

Треба зазначити, що за структурними й змістовними параметрами представлені в посібнику Є. Голанта й Є. Ширяєва методичні матеріали близькі до сучасного формату навчально-методичного забезпечення дисципліни у вищому навчальному закладі.

Крім того, автори посібника пропонують для майбутніх учителів орієнтовні розробки різних типів навчальних занять з дорослими: орієнтовні плани-конспекти уроків за букварем; орієнтовні розробки уроків для сільських і міських початкових шкіл; конспекти занять з різномірною групою малограмотних тощо [4, с. 225–233].

Поряд із вищезазначеним виданням, широко використовувалася і в процесі

підготовки майбутніх педагогічних кадрів, і в роботі вчителів-практиків книга «Початкова загальноосвітня школа для дорослих. Нариси методики й організації роботи», укладена колективом авторів (Є. Голант, І. Палей, Т. Торяник, Б. Шумягський, І. Юньєв) за редакцією Д. Бондарєва (перше видання 1928 р.) [3]. Як і в попередньому виданні, тут розкриваються питання загальної методики й організації викладання в початковій школі для дорослих. Зокрема, зміст першої частини містить такі розділи й параграфи: «Завдання початкових загальноосвітніх шкіл», «Кого вважати малограмотним», «Навички в початковій загальноосвітній школі», «Загальні методи в навчальній роботі», «Організація навчальної роботи», «Планування та облік роботи» та ін. [3, с. 1–122]. Друга частина посібника присвячена питанням прикладної методики й методам викладання окремих предметів (рідної мови, математики, географії) [3, с. 123–189].

З метою удосконалення і підвищення педагогічної кваліфікації вчителів дорослих здійснювалася цілеспрямована й спеціально організована методична робота. Координуючим центром у системі методичної допомоги працівникам системи навчання дорослих був науково-методичний сектор, що діяв при Народному комісаріаті освіти УСРР. Також при Всеросійській надзвичайній комісії з ліквідації неписьменності функціонував редакційно-методичний відділ, в обов'язки якого входила організація системи підготовки ліквідаторів. У програмі комісії підкреслювалося, що цей відділ, крім випуску методичної літератури, повинен займатися підготовкою кадрів.

Картина тодішньої системи методичної роботи описана в одному із видань Науково-методичного сектора Наркомпросу УСРР, яким керувалися організатори шкіл для дорослих – брошурі Є. Гвірцмана «На допомогу методистові системи загально-початкового навчання дорослих» [2]. Тут окреслена структура методичного керівництва навчанням дорослих, конкретизовані й прокоментовані функції методооб'єднання, охарактеризовані форми методичної допомоги.

Структурними компонентами методичного керівництва загально-початковим навчанням дорослих визначалися наступні: 1) виробниче педагогічне об'єднання – об'єднання педагогів певної виробничої одиниці (підприємство, школа у місті, радгосп, колгосп, школа в селі); 2) галузеве методооб'єднання у місті та загальносільське методооб'єднання на селі; 3) секція загального навчання дорослих методичного комітету міського або районного відділу народної освіти; 4) методична група масової комуністичної освіти (МКО) обласного

управління освіти; 5) методична група МКО Наркомпросу [2, с. 7–8]. Кожна методична одиниця провадить роботу через допоміжні організації (інститути, методкабінети, досвідні станції, методкутки, зразкові школи тощо).

Зміст методичної роботи окреслювався таким колом питань: 1) підготовка, перепідготовка кадрів; 2) методика комплектування мережі; 3) постійна методична допомога педагогічним та культурним кадрам для систематичного підвищення їх кваліфікації; 4) методика організації педагогічного процесу (викладання окремих дисциплін; запровадження політехнічного навчання та опанування техніки; запровадження форм масової комуністичної роботи; організації громадсько-політичної роботи учнів; підвищення якості навчальної та масової роботи); 5) вивчення якості програм, навчальної та методичної літератури; 6) планування та облік роботи; 7) збирання досвіду та популяризація його [2, с. 9].

Обсяг цих завдань та шляхи їх реалізації окреслювалися функціями конкретної одиниці методичного керівництва.

Серед форм методичної допомоги, які практикувалися на той час, виокремлювалися такі:

- настановні конференції (дають настанови до загальних принципів питань, розгортають роботу на певний тривалий період часу, підсумовують зроблене за певний час, виявляють досвід роботи та оцінюють його у відповідному напрямку) [2, с. 30];
- систематичні методичні наради (проводяться щонайменше двічі на місяць, регулярно інструктують культурних працівників у всіх поточних питаннях з організації педагогічного процесу, реалізують настанови конференцій, виправляють недоліки й упущення у викладанні окремих навчальних дисциплін) [2, с. 37];
- показові лекції (їх завданням має бути показ певних методичних способів, викладання певних навичок з дисциплін) [2, с. 51];
- консультації-інструктаж;
- спостереження за роботою (спостереження лекції, відвідування і взаємовідвідування) [2, с. 30].

Значну роль в організаційно-методичній роботі виконували методичні кабінети або «кабінети ліквідатора». Вони почали створювати в березні 1923 р. з метою сприяння підвищенню методичного рівня вчителів-ліквідаторів неписьменності. Організаційні засади й зміст роботи «кабінетів ліквідаторів» детально розкриті в посібниках Н. Бугославської, Б. Король «Кабінети-кутки ліквідаторів неписьменності й малописьменності» (1927); Є. Голанта і Є. Ширяєва «Шкільна робота з дорослими. Робоча книга для педтехнікумів»

(1929) та ін. [1].

Стрижнем роботи кабінету ліквідатора була його матеріальна база – центральні видання, циркуляри й інструкції з навчання дорослих, підручники й навчальні посібники, матеріали зі шкіл, методичні розробки вчителів. Весь матеріал традиційно групувався на 1) агітаційну частину (плакати, гасла, агітаційна література); 2) організаційну (плани ліквідації неписьменності; статистичні дані; схема взаємозв'язку органів з ліквідації неписьменності різних рівнів; плани й мережа шкіл у місцевості тощо); 3) методичну (навчальні програми; методи навчання; зразкові розробки уроків, щоденники вчителів і роботи учнів; динаміка успішності учнів; букварі і посібники; методичні вказівки; дидактичні матеріали тощо). Окремий сегмент в облаштуванні кабінету відводився матеріалам з підготовки й перепідготовки ліквідаторів (програми й звіти курсів, курсів-конференцій, гуртків, плани і звіти заочного керівництва, посібники й література для працівників різних типів шкіл дорослих) [4, с. 137–138].

Для методичного керівництва роботою масового педагога організувалися також інструктивні школи, які слугували прикладом правильної роботи. Їх працівники проводили показові заняття на місці чи в іншій школі; інструктували вчителів з різних шкіл. Інструктивні школи часто використовувалися як центр (база) педагогічної практики студентів, які здобували вчительську професію [4, с. 139–140].

Всебічна діяльність з організації підготовки й підвищення кваліфікації кадрів для шкіл дорослих набувала систематичного й організованого характеру. Однак, природний еволюційний розвиток у цій галузі зазнав суттєвого вповільнення у зв'язку з подіями Другої світової війни.

Отже, в 1920–1930-ті рр., організація професійної підготовки кадрів для освіти дорослих набула систематичного й централізованого характеру.

Зважаючи на загальнодержавний рівень кампанії ліквідації неписьменності і підвищення політичної свідомості населення, підготовка фахівців для цієї галузі набувала офіційного статусу, регулювалася й контролювалася державою: визначено чіткі вимоги до працівників, запроваджено оплату й стимулювання їхньої праці, відкрито державні навчальні заклади для професійної підготовки вчителів дорослих (інститути (факультети, відділи) позашкільної освіти, академії комуністичного виховання, політико-просвітницькі курси).

У досліджуваній період було науково обґрунтовано відмінності професійної діяльності

вчителя дорослих від вчителя загальноосвітньої школи, й відповідно, сформульовано вимоги до професійних та особистісних якостей фахівця освіти дорослих.

На основі теоретичних розробок проблеми професіоналізації роботи спеціаліста з освіти дорослих та врахування вимог більшовицької ідеології були розроблені спеціальні навчальні програми, які включали предмети загальноосвітнього й політичного змісту, дисципліни психолого-педагогічної й методичної підготовки.

На серйозному рівні було налагоджено розробку навчально-методичної літератури – методичних посібників, навчальних підручників і посібників та методичних рекомендацій до них, інструктивно-роз'яснювальних брошур, покажчиків тощо.

Систематично й цілеспрямовано працівникам системи навчання дорослих надавалася методична допомога, зміст якої охоплював такі питання, як: підготовка і перепідготовка кадрів; методика комплектування мережі; постійна методична допомога педагогічним та культармійським кадрам для систематичного підвищення їх кваліфікації; методика організації педагогічного процесу: методика викладання окремих дисциплін; методика запровадження форм масової роботи; методика організації громадсько-політичної роботи учнів; методика підвищення якості навчальної та масової роботи; вивчення якості програм, навчальної та методичної літератури; планування та облік роботи; збирання досвіду та популяризація його. Основними формами методичної роботи виявлено настановні конференції, систематичні методичні наради, показові лекції, консультації-інструктаж, відвідування і взаємовідвідування, організація методичних кабінетів та ін.

Розуміння необхідності забезпечення освіти дорослих підготовленими фахівцями й реалізація на практиці програм спеціально організованої підготовки таких кадрів оцінюємо як важливий крок у розвитку освіти дорослих й розглядаємо як історичне підґрунтя підготовки андрагогів на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библиографический указатель для школ рабочей молодежи: рекомендован методкомом Главпрофобра в качестве ориентировочного пособия для преподавателей школ рабочей и батрацк. молодежи / под ред. М. Зарецкого. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1925. – 88 с.
2. Гвірцман Є. На допомогу методистові системи загально-початкового навчання

- дорослих / Є. Гвірцман. – Харків: Радянська школа, 1932. – 60 с.
3. Голант Е., Палей И., Торьяник Т. и др. Начальная общеобразовательная школа взрослых. Очерки, методики и организации работы / Под ред. Д. А. Бондарева. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – 192 с.
 4. Голант Е., Ширяев Е. Школьная работа со взрослыми. Рабочая книга для педтехникумов / Е. Голант, Е. Ширяев. – М., Л.: Госиздат, 1929. – 240 с.
 5. История образования в архивах // Учебный год. – 2002. - №3. – С. 21–48.
 6. Костикова Е. А. Советская политика ликвидации неграмотности в 20-е – середине 30-х гг. XX века (на материалах Нижнего Поволжья) / Е.А.Костикова // Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Саратов, 2005. – 19 с.
 7. Лук'янова Л. Професійна діяльність викладачів-андрагогів (зарубіжний досвід) / Л. Лук'янова // Порівняльна професійна педагогіка. – 2014. – №3. – С. 119–123.
 8. Медынский Е. Н. Энциклопедия внешкольного образования. Том I. Общая теория внешкольного образования / Е. Н. Медынский. – Москва – Петроград: Государственное издательство, 1923. – 134 с.
 9. Медынский Е. Н. Энциклопедия внешкольного образования: Лекции читанные на педагогических факультетах Уральского университета в 1920–1922 гг. и 2-го Московского университета в 1922–1924 гг.: в 3 т. / Е. Н. Медынский. – М.; Л.: Госиздат, 1925. - Т. 3 – 234 с.
 10. Первый Всероссийский съезд по внешкольному образованию. 6–19 мая 1919 г. Документы и материалы: в двух книгах / Гл. ред. А. С. Каргин. – М.: Государственный республиканский центр русского фольклора, 1993. - Кн. 2. 4. II. - С. 102.
 11. Петрова Я. И. Организация обучения взрослых в процессе ликвидации неграмотности в СССР в 1920–1930-х гг.: Дис. ... к. пед. наук: 13.00.01 / Я. И. Петрова. – Самара, 2010. – 218 с.
 12. Покровский А. А. О задачах и путях самообразования библиотекаря / А. А. Покровский //Сб. ст. по библиотечной работе. – М., 1923. - С. 78–96.
 13. Указ Президента «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17.04.2002 р. № 347 // Офіційний вісник України від 03.05.2002 р. – № 16. – С. 11.
- orijentirovochnogo posobiya dlya prepodavateley shkol rabochey i batratsk. molodezhi / pod red. M. Zaretskogo. – Khar'kov : Gosudarstvennoye izdatel'stvo Ukrainy, 1925. – 88 s.
2. Gvirtsman Ye. Na dopomogu metodystoviy systemy zagal'no-pochatkovogo navchannya doroslykh / Ye.Gvirtsman. – Kharkiv: Radyans'ka shkola, 1932. – 60 s.
 3. Golant E., Paley I., Toryanik T. i dr. Nachal'naya obshcheobrazovatel'naya shkola vzroslykh. Ocherki, metodiki i organizatsii raboty / Pod red. D.A.Bondareva. – M.-L.: Gosizdat, 1930. – 192 c.
 4. Golant E., Shiryayev Ye. Shkol'naya rabota so vzroslymi. Rabochaya kniga dlya pedtekhnikumov / Ye.Golant, Ye.Shiryayev. – M., L.: Gosizdat, 1929. – 240 s.
 5. Istoriya obrazovaniya v arkhivakh//Uchebnyy god. - 2002. - №3. - S.21-48.
 6. Kostikova E.A. Sovetskaya politika likvidatsii negramotnosti v 20-ye - seredine 30-kh gg. XX veka (na materialakh Nizhnego Povolzh'ya) / Ye.A.Kostikova // Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk. - Saratov, 2005. - 19 s.
 7. Luk'yanova L. Profesiynna diyal'nist' vykladachiv-andragogiv (zarubizhnyi dosvid) / L. Luk'yanova // Porivnyal'na profesiynna pedagogika. – 2014. – №3. – S. 119–123.
 8. Medynskiy Ye.N. Entsiklopediya vneshkol'nogo obrazovaniya. Tom I. Obshchaya teoriya vneshkol'nogo obrazovaniya / Ye.N.Medynskiy. – Moskva - Petrograd: Gosudarstvennoye izdatel'stvo, 1923. - 134 s.
 9. Medynskiy Ye.N. Entsiklopediya vneshkol'nogo obrazovaniya: Lektsii chitannyye na pedagogicheskikh fakul'tetakh Ural'skogo universiteta v 1920-1922 gg. i 2-go Moskovskogo universiteta v 1922-1924 gg.: v 3 t. / Ye.N.Medynskiy. - M.; L.: Gosizdat, 1925. - T. 3 - 234s.
 10. Pervyy Vserossiyskiy s"yezd po vneshkol'nomu obrazovaniyu. 6-19 maya 1919 g. Dokumenty i materialy: v dvukh knigakh / Gl. red. A. S. Kargin. - M.: Gosudarstvennyy respublikanskiy tsentr russkogo fol'klora, 1993. - Kn. 2. 4. II. - S. 102.
 11. Petrova YA.I. Organizatsiya obucheniya vzroslykh v protsesse likvidatsii negramotnosti v SSSR v 1920 - 1930-kh gg.: Dis. ... k. ped. nauk: 13.00.01 / YA.I.Petrova.- Samara, 2010.- 218 s.
 12. Pokrovskiy A.A. O zadachakh i putyakh samoobrazovaniya bibliotekarya / A.A.Pokrovskiy //Sb. st. po bibl. rabote. - M., 1923. - S.78-96.
 13. Ukaz Prezydenta «Pro Natsional'nu doktrynu rozvytku osvity» vid 17.04.2002 r. № 347 // Ofitsiynyi visnyk Ukraïny vid 03.05.2002 r. – № 16. – S. 11.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bibliograficheskiy ukazatel' dlya shkol rabochey molodezhi : rekomendovan metodkomom Glavprofobrazovaniya v kachestve